

UDK UDK 336.2 (496.02 + 497.6) "17/18"
Izvorni znanstveni rad

O TERMINU TAKSIT: NESKLAD IZVORA I LITERATURE

Fahd Kasumović
Filozofski fakultet Sarajevo

Apstrakt: U radu se na osnovu prvorazrednih osmanskih izvora sistematski analizira način na koji su administrativni službenici upotrebljavali termin "taksit" u kontekstu poreskog sistema u Osmanskom carstvu u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća, kao i šta su pod njim podrazumijevali, te se ukazuje na to da dosadašnja upotreba i sadržaj ovog termina u historiografiji nisu u skladu sa službenim osmanskim izvorima. Radi komparacije izvršena je i analiza upotrebe izraza "taksit" u izvorima na narodnom jeziku u Bosni.

Ključne riječi: Bosanski ejalet, poreski sistem, osmanska administracija, taksit, imdad-i hazarija, hazarija, tevzi-defter, taksitski defter, salijane-defter, bedel-i taksit, bedel-i lahm.

Abstract: Relying on the first-rate Ottoman sources, this paper systematically analyses the way in which administrative officials used the term "taksit" in the context of Ottoman Empire's taxation system in the 18th and the first half of the 19th century and what were the implications of this term for them. The paper also indicates that the use and meaning of this term in historiography until now were not in line with official Ottoman sources. For comparison's sake, we have made an analysis of use of the term "taksit" in the sources written in Bosnian vernacular.

Key words: Bosnian eyalet, taxation system, Ottoman administration, taksit, imdad-i hazariyye, hazariyye, tevzi-defteri, taksit defteri, salyane-defteri, bedel-i taksit, bedel-i lahm.

Osnovna pretpostavka za razumijevanje promjena kroz koje je prošao poreski sistem u Bosanskom ejaletu u periodu od 17. do 19. stoljeća jeste preispitivanje značenja pojedinih pojmova i izraza koji su se uobičajili u historiografiji te se preuzimaju i upotrebljavaju prema načinu na koji ih je definirao/upotrijebio pojedini autor ili prema popularnom značenju termina, a ne onako kako je to bila praksa osmanske finansijske administracije.

Navedeno posebno dolazi do izražaja kada je u pitanju termin taksit. Naš cilj u ovom radu je, prije svega, pojasniti način na koji je osmanska administracija koristila ovaj izraz, kao i ukazati na potrebu korigiranja načina na koji se on i dan-danas upotrebljava u pretežnom dijelu bosanskohercegovačke i njoj susjednih historiografija. U tom smislu fokusirat ćemo se na nekoliko problema:

1) osmanska upotreba termina imdad-i hazarija, hazarija i taksit, kao i sintagme u kojima ih susrećemo;

2) navodno širenje termina taksit na sve ostale poreze/prireze koji se susreću u tevzi-defterima;

3) narodna upotreba izraza taksit.

Radi boljeg sagledavanja problema prvo ćemo dati pregled stavova u značajnijoj literaturi.

* * *

Broj znanstvenih oblasti na kojima se može susresti riječ “taksit” (rata) izuzetno je veliki. Na ovom mjestu mi ćemo prvenstveno predstaviti literaturu koja ovu riječ upotrebljava u kontekstu osmanskog poreskog sistema, odnosno poreza imdad-i hazarija i tevzi-deftera. U vezi s ovim pitanjem djela na turskom jeziku značajno se razlikuju u odnosu na literaturu južnoslavenskog jezičkog područja.

Relevantni autori iz Republike Turske termin “taksit” koriste u njegovom najširem izvornom značenju.¹ “Taksit” je za njih novčana rata, kao što je to i danas u suvremenom turskom jeziku, koji je ovaj termin preuzeo iz osmanskog jezika.² Autori koji su pisali o imdad-i hazariji preuzimaju iz dokumenta službeni naziv za ovaj porez, pa se ni u jednom nama poznatom radu o ovom pitanju nije etablirao termin “taksit” kao alternativni naziv za imdad-i hazariju. Obradujući principe razrezivanja i sakupljanja hazarije, turski autori obično navode da je ona bila razrezivana u dvi-

¹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII yy dan Tanzimata Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, 1986, 57; Ahmed Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Istanbul, Dergah Yayınları, 1985, 269.

² Grupa autora, *Türkçe Sözlük*. 2. Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Türk Dil Kurumu, 1988, 1408.

je ili tri godišnje rate (odnosno u dva ili tri taksita), nastojeći pri tome dati najosnovnije podatke o konkretnom iznosu i vremenu sakupljanja svake od njih, ali se nisu zadržavali na terminološkim aspektima ovog pitanja. Zbog toga, taksit nije posebno kandidiran kao natuknica ni u turskim djelima enciklopedijskog karaktera koja su relevantna za istraživanje historije Osmanskog carstva i njegovih fiskalnih institucija.³ Opći rječnici sadrže riječ “taksit” dajući njegovo leksičko značenje i etimologiju, te se, koliko je nama poznato, ni na jednom mjestu ne navodi konkretno historijsko značenje taksita u smislu sinonima za imdad-i hazariju ili neki drugi porez.

S druge strane, u historiografskoj literaturi na bosanskom i ostalim južnoslavenskim jezicima nailazimo na bitno drugačiju upotrebu termina taksit. On se u nuci etablirao kao alternativni izraz za porez imdad-i hazariju. Autori razlikuju upotrebu termina taksit u vrijeme njegovog uvođenja u odnosu na kasniji period kada je taksit, prema općem mišljenju, izuzevši Fehima Spahu, obuhvatao pored imdad-i hazarije i razne druge doprinose i prireze koji su bili naknadno instalirani.

O taksitu je u bosanskohercegovačkoj historiografiji prvi pisao Fehim Spaho. On je taksit definirao kao obrok koji je stanovništvo davalo za izdržavanje valijina dvora dva puta u godini. Ustanovio je da su, pored taksita za valiju, sakupljani još i posebna nagrada za mubašire, hardž-i bab, troškovi za menzilhane i konačišta, ali ove prireze nije obuhvatio terminom taksit, koji je on koristio samo u smislu doprinosa za valijin dvor.⁴

³ *İslam Ansiklopedisi*. I-XIII. Istanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1941-1986; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. III. Istanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.

⁴ Fehim Spaho doslovno se izrazio na sljedeći način: “Pored taksita za valiju, kupila se još i posebna nagrada za mubašire, pa onda još neka vratarina (hardži bab), troškovi za menzilhane i konačišta (menzil akče i hardži han).” Iz navedenog se može zaključiti da je on smatrao da je termin taksit, kao oznaka za obrok poreza za valiju, bio nešto različito od ostalih nameta koji su zajedno s njim bili sakupljani. Međutim, potrebno je istaći da je navedena rečenica o taksitu koju je napisao F. Spaho bila pogrešno citirana i tumačena od nekih autora koji su sami smatrali da se termin taksit odnosi ne samo na ratu imdad-i hazarije za valiju već i na ostale doprinose kao što su mubaširija, hardž-i bab i slično. A. Sućeska je doslovno na sljedeći način citirao podatke koje je o taksitu dao F. Spaho: “On je dalje, uočio činjenicu da je taksit razrezivan pred kadijom u prisustvu ajana, aga i drugih uglednih ljudi iz naroda, i da su, pored doprinosa u korist spomenutih funkcionera, pod vidom taksita (podvukao F.K.) ubirani još i izvjesni doprinosi, kao što su doprinos u korist mubašira, kao i neki drugi.” Iz ovoga se vidi da je A. Sućeska pripisao Spahi stav da su doprinos za mubašira i ostali nameti ubirani pod vidom taksita. On mu je time u suštini pripisao ideju da se termin taksit odnosi i na druge namete pored rate hazarije za valiju. Spaho to nije napisao i ovdje se radi o nepreciznom citiranju od strane A. Sućeske. Kao što ćemo pokazati u narednim poglavljima, termin taksit

Hamdija Kreševljaković prvi je u bosanskohercegovačkoj historiografiji ponudio izvorima nepotkrijepljenu tvrdnju da se pod terminom taksit pored doprinosa za valiju podrazumijevaju i neki drugi prirezi. On je iznio mišljenje da je taksit doprinos stanovništva za izdržavanje bosanskog vezira, kao i nadoknada raznih administrativnih troškova. Doprinos za vezira plaćao se unaprijed, a administrativni troškovi unatrag.⁵

Oba pomenuta autora trasirali su put kojim je išla i kasnija historiografija Bosne i Hercegovine i njoj susjednih zemalja, time što je termin taksit bio stavljen u prvi plan kao istraživačko pitanje, bez obzira što su imali različita mišljenja u shvaćanju opsega ovog termina. Nisu obrazložili zbog čega daju prednost nazivu taksit nad službenim nazivom imdad-i hazarija.

Akademik Avdo Sućeska je napravio korak dalje i temeljitije obradio pitanje taksita i imdad-i hazarije u osmanskome poreskom sistemu. On je taksit definirao kao “opći, više popularan naziv koji je upotrebljavan za oznaku izvjesnih doprinosa (prireza) koje je stanovništvo davalo u korist provincijskih i lokalnih organa turske vlasti u 18. i 19. stoljeću.” Prema mišljenju profesora Sućeske, nazivom taksit je u početku poglavito označavan doprinos stanovništva namjesnicima provincija i sandžaka kao pomoć u vrijeme mira, čiji pravi naziv imdad-i hazarija (podvukao F. K.). Pojavu drugih nameta u tevzi-defterima Sućeska je objasnio tako što je i njih nazvao taksitom, iznoseći tvrdnju da je opseg taksita kasnije postao znatno širi od opsega samog poreza imdad-i hazarija te da su pod vidom taksita lokalni organi vlasti nametali na narod izvjesne doprinose i za sebe, zbog čega je taksit neizmjereno rastao.⁶ Može se zaključiti da je Sućeska bio upoznat s tim da je pravi naziv za doprinose namjesni-

je u osmanskim prvorazrednim izvorima obuhvatao ratu imdad-i hazarije, ali ne i hardž-i bab, mubaširiju i ostale poreze koji su zajedno s njim bili razrezivani i ubirani. Fehim Spaho, *Pobune u tuzlanskom srezu polovicom osamnaestog vijeka*. Sarajevo, *Glasnik Zemljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Dalje: GZM), Sveska za historiju i etnografiju, XLV, 1933, 75; Avdo Sućeska, *Taksit-prilog izučavanju dadžbinskog sistema u našim zemljama pod turskom vlašću*. Sarajevo, *Glasnik Pravnog fakulteta u Sarajevu* (Dalje: GPF), XVIII, 1960, 340-341.

⁵ Navedene stavove iznio je Kreševljaković u knjizi “Kapetanije u Bosni i Hercegovini”, čije je prvo izdanje izašlo iz štampe u Sarajevu 1954. godine. Mi smo u ovom radu koristili reprint izdanje: Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, u: *Izabrana djela*. I. priredili: Avdo Sućeska i Enes Pelidija, Sarajevo, Veselin Masleša, 1991, 60.

⁶ A. Sućeska, *Taksit*, 340-341. Slične ideje A. Sućeska daje u više svojih radova, među kojima ističemo sljedeće: *Novi podaci o nastanku i visini taksita u Bosni u XVIII stoljeću*, *Prilozi za istoriju Sarajeva*, 2, X (1974), Sarajevo, 1974; *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i šakka*. Sarajevo, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (Dalje: POF), X-XI (1060-1961), Orijentalni institut u Sarajevu, 1961;

cima provincija i sandžaka u mirnodopskim vremenima bio imdad-i hazarija, ali da se on opredijelio za stavljanje u prvi plan naziva taksit, za koji je smatrao da je više popularni naziv, pa ga je pretežno koristio u svojim radovima.⁷

Dušanka Bojanić i Tatjana Katić opredijelile su se za upotrebu naziva taksit kao izraza za “mirnodopsku pomoć”, ponavljajući izvorima nepotkrijepljene ideje pret-hodnika o kasnijem širenju opsega taksita i na naknadno instalirane namete.⁸ Dale su nešto više podataka o principima razrezivanja taksita. Nisu ponudile objašnjenje na osnovu kojeg bi se moglo zaključiti zašto naziv taksit stavljaju u prvi plan u odnosu na hazariju, kao ni zašto smatraju da je opseg termina taksit bio širi od poreza imdad-i hazarija.

* * *

Riječ *taksit* porijeklom je iz arapskog jezika, a označava ratu, obrok ili općenito otplatu u ratama.⁹ Identično značenje “taksit” ima i u osmanskome jeziku,¹⁰ u kojem je primjenjivan na različitim poljima finansijskog poslovanja države i pojedinaca označavajući otplaćivanje određenog novčanog iznosa u ratama, bilo da se radilo o zajmu, poreskim ratama ili bilo kojoj drugoj otplati koju je bilo potrebno postepeno izvršiti.¹¹ Zbog raširene pojave u bosanskohercegovačkoj historiografiji da se taksit koristi kao alternativni naziv za imdad-

Da li su sarajevski Jevreji bili muaf. Sarajevo, *GPF*, XXIII, 1975; Bune seljaka muslimana u Bosni u XVII i XVIII stoljeću, *GPF*, XXII, 1974.

⁷ U nizu radova kada kaže taksit, daje u zagradi pojašnjenje imdad-i hazarija, umjesto rata imdad-i hazarije.

⁸ Doslovno su se izrazile na sljedeći način: “Mirnodopska pomoć” ili taksit prvobitno je obuhvatala samo nakoliko stavki, i to: pomoć za namjesnika i pomoć za kadije i njihove službe koje su i ranije ubirane pod nazivima kalemije, hudamije i hardž-i mahkeme. Postepeno u taksit ulazi i mubaširija, tj. nadoknada mubaširima za njihovu službu [...]“. Dušanka Bojanić i Tatjana Katić, *Maglajski sidžili 1816-1840*. Sarajevo, Bošnjački institut-Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2005, 117.

⁹ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*. III izdanje, Sarajevo, El-Kalem, 1997, 1195.

¹⁰ Şemsüddîn Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, sv. I, dio II, Istanbul, 1318, s. 426; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 8. izdanje, Aydın Kitabevi, Ankara, 1988, 1229; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, I. Istanbul, 1884, 577.

¹¹ Npr.: lice koje je dobilo određenu mukatu u doživotni zakup pored sume koju je unaprijed platilo kao nastupninu bilo je obavezno plaćati godišnje određenu sumu državi koja je iznosila od 5 do 20% . Ta suma isplaćivala se u tri rate (taksit). Mehmet Genç, *Osmanlı Maliye-*

i hazariju i da se u odnosu na njega upotrebljava kao primarni termin u naučnoistraživačkim radovima, analizirat ćemo način na koji su oba termina koristili osmanski administrativni službenici.

Osmanska centralna vlast je u drugoj deceniji 18. stoljeća donijela dvije poreske odredbe koje su značajno utjecale na finansiranje namjesnika u ejaletima i sandžacima, te koje su trebale smanjiti zloupotrebe i nezakonito oporezivanje koje se široko rasprostranilo još od 17. stoljeća: 1717/18. sistemski je uređena ratna pomoć namjesnicima (imdad-i seferija), a 1719. odobrava se i mirnodopska pomoć istima (imdad-i hazarija).¹² Pravo ubiranja seferije u Bosni potvrđeno je još 1717/18, što

sinde Malikane Sistemi. u: *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-metinler/tartışmalar*. ur. Osman Ökyar, održan 10. juna 1973, Ankara, 1975, 240.

¹² Još u 17. stoljeću država je za sebe ubirala određenu vrstu ratne pomoći, ali ona u to vrijeme nije bila opći porez (*general tax*), već je ubirana prvenstveno od bogatijih slojeva stanovništva (H. Inalcik, *Military and Fiscal Transformation of the Ottoman Empire 1600-1700, Studies in Social and Economic History of the Ottoman Empire*, Variorum Reprints, London, 1985, s. 323-324). Porez pod nazivom imdad-i seferija namjesnici su ubirali od naroda i prije 1717/18. godine, s tim da to nije bilo od strane države sistemski uređeno pitanje, te je rađeno proizvoljno i uz brojne zloupotrebe koje država nije odobravala. U fermanu kojim se kadija Kutahije obavještava o odluci da se donose konkretna pravila pod kojima namjesnici imaju ubirati seferiju navodi se da je od ranije postojala praksa da se prilikom pohoda ubire određena količina novca na ime imdad-i seferije, ali je to poraslo i premašilo granice podnošljivosti raje: namjesnici su tako pod imenom imdad-i seferija nasilno ubirali novac od stanovništva, za što, prema fermanu, nikada nije bilo carske saglasnosti. (Ove podatke donosimo na osnovu transkripcije dokumenta objavljenog kod: Çağatay Uluçay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Istanbul, 1955, s. 112). Slična je stvar bila i u Bosni: ugledni stanovnici Mostara požalili su se sultanu 1716. godine da ih je valija opteretio s 4500 groša imdad-i seferije, što oni nikako nisu bili u mogućnosti platiti (GHB, Turski dokumenti 15, dok. 759, s. 290). Mi smo kao datum sistemskog organiziranja seferije, odnosno reguliranja ranije prakse osmanskih namjesnika, naveli 1717/18. godinu, za razliku od A. Sućeske (A. Sućeska, *Taksit*, s. 341-342) koji navodi 1717. Razlog za ovo je to što osmanski dvorski historičar/hroničar Rašid podatke o reguliranju seferije smješta pod 1130, koja odgovara 1717/18. godini, bez preciznog datiranja (*Târîh-i Râşid*, 4, Matbâ'a-i Âmire, Istanbul, 1282, s. 384-385). Također, navedeni ferman o seferiji, koji je objavio Ç. Uluçay, datiran je u treću dekadu muharrema 1130, što odgovara periodu od 25. 12. 1717. do 3. 1. 1718. Zbog toga, ne možemo biti sigurni da li se radilo o 1717. ili o 1718. godini. Navedeni ferman kod Rašida je donijet s naslovom "Uređivanje imdad-i seferije i imdad-i hazarije" ("Tanẗīm-i imdâdat-ı seferiyye ve ĥazariyye"), pa je İ. H. Uzunçarşılı-koji je ovo pitanje samo dotakao, smatrao da je hazarija regulirana zajedno sa seferijom 1717. (İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri-No. 16, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948, s. 203). Međutim, A. Sućeska je još pravilno

znači istovremeno kad i u centralnim provincijama, s tim da pravila njenog ubiranja u ovoj provinciji još nisu bila precizno formulirana za razliku od npr. Anadolije. Prvi ferman o organiziranju hazarije u Bosni susrećemo tek 1720. godine.¹³

Naziv imdad-i hazarija doslovno znači “mirnodopska pomoć”, a osmanska ga je vlast izabrala kao najadekvatniju oznaku za porez čija je osnovna svrha bila da pokrije sve veće troškove koje su namjesnici imali u mirnodopskim vremenima, što je uključivalo i izdatke za izdržavanje svoje svite.¹⁴ Ovaj termin možemo pratiti kroz sultanske naredbe,¹⁵ bujruhdije¹⁶ i tevzi-deftere¹⁷ od njegovog uvođenja pa sve do Tanzimata, kada je imdad-i hazarija ukinuta u sklopu poreskih reformi koje su u to vrijeme provedene. Naravno, to se nije desilo odmah s Hatt-i Şerîfom od Gülhâ-

uočio da sami tekst fermara nigdje ne navodi hazariju, te se tako sadržaj ne slaže s Rašidovim naslovom. Prvi sigurni fermari koji govore o organiziranju hazarije su iz 1719. godine. A. Sućeska, Taksit, 341-342.

¹³ Navedeni ferman o seferiji donio je precizne propise za njeno ubiranje u centralnim osmanskim provincijama: Rumeliji, Anadoliji, Karamanu i Sivasu, koji su prema fermanu prednjačili u nasiljima; za ostale ejalete navedeno je da se nastavi ubiranje seferije kao i ranije, s općom uputom da to bude u granicama pravednosti i umjerenosti. To se posredno odnosilo i na Bosnu. (Ç. Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık*, s. 112-115) Dokument o ubiranju hazarije u Bosni iz 1720. pronašao je akademik A. Sućeska. (A. Sućeska, Novi podaci o nastanku i visini taksita, s. 140). Prije 1720. namjesnici su i u Bosni na različite načine sakupljali u mirnodopskim vremenima novce od stanovništva, te su pri tome znali činiti nasilja, što je navedene namete stavljalo u kategoriju tzv. “teških nameta“(tekālîf-i şâkka), koji su ubirani bez carske naredbe (bilâ-emr-i şerîf) i saglasnosti.

¹⁴ U fermanu o ubiranju hazarije u sandžaku Saruhan iz treće dekade džumade-l-ahira 1131. (10. 5-19. 5. 1719) navodi se da namjesnicima prihodi od hasa nisu bili u mirnodopskim vremenima dovoljni za troškove njihove svite, suzbijanje odmetnika, održavanje sigurnosti i obavljanje drugih naređenih službi te da je bilo potrebno da se prema starom običaju kao pomoć (imdad ve ianet) ubire od stanovništva određeni iznos. Međutim, ovo je izašlo izvan granica umjerenosti, te su se raji i stanovništvu činila nasilja, za što nije bilo carske saglasnosti. (Donijeto na osnovu dokumenta objavljenog u transkripciji kod: Ç. Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık*, 122).

¹⁵ Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu (Dalje: GHB), Sidžil 11, s. 122; Sidžil 17, s. 125; Sidžil 65, s. 63

¹⁶ GHB, Sidžil 6, s. 25; Orijentalni institut u Sarajevu (Dalje: OIS), Sidžil 4, fol. 32b.

¹⁷ GHB, Sidžil 79, s. 43; Arhiv Hercegovine Mostar (Dalje: AHM) , OZ/DK 1401, fol. 8a.

ne 1839, već u periodu koji je uslijedio, pa se imdad-i hazarija susreće u Bosni sve do vremena Tahir-paše.¹⁸

Pored naziva "imdad-i hazarija" u osmanskim izvorima upotrebljavan je i naziv "hazarija". Ovo je bila skraćunica koju je za "mirnodopsku pomoć" namjesnicima osmanska administracija koristila iz praktičnih razloga. Navedeno se jasno vidi iz jednog fermana izdatog 1771. godine, koji se odnosi na imdad-i hazariju koja je pripadala bosanskom valiji Muhsinzade Mehmed-paši:

*"Sada je izdat moj časni ferman kako bi - čuvajući se u jednoj godini ponovnog sakupljanja onog što otpada na **hazariju** koja se prema pokrajinskom običaju daje valijama od kadiluka u spomenutom ejaletu te uzimajući u obzir datum imenovanja spomenutog seraskera u Bosanski ejalet-sakupili i sabrali je od onih od kojih to treba te kako bi požurili da je predate službeniku za prijem spomenutog i kako bi se maksimalno čuvali i pazili da ponovo ne sakupljate više od onog što se uobičajeno daje."*¹⁹

U osmanskim izvorima koje su izdavale različite instance vlasti može se pronaći više sličnih primjera upotrebe riječi "hazarija". Međutim, nećemo ih navoditi jer je navedeni odlomak sasvim dovoljan da opravda upotrebu skraćene varijante "hazarija" u naučnim radovima, što je rijedak slučaj u našoj historiografiji zbog rasprostranjenosti termina taksit.

Osnovni princip prema kojem je hazarija sakupljana bio je da se ne ubire odjednom već u dvije rate, ukoliko je namijenjena za beglerbega, dok je za sandžakbega obično razdjeljivana u tri rate.²⁰ Rate ili taksiti imdad-i hazarije za bosanskog valiju sakupljane su dva puta godišnje. Ponekad su oni obračunavani u skladu s narodnim kalendarom, pa su tako postojale jurjevska rata (rūz-i hıızr) i kasumska rata (rūz-i

¹⁸ Posljednji tevzi-defteri za Sarajevsku nahiju su iz vremena Mehmed Tahir-paše: GHB, Sidžil 84, s. 28, 81; Sidžil 85, s. 30.

¹⁹ "İmdi ser-‘āsker-i müşārūn ileyhiñ eyālet-i Bosna’nıñ tevcīhi tārīkine nazaran eyālet-i mezbūrede vākī’ kazālardan ādet-i belde üzere vālīlerine virilegelen hazariyyeden isābet iden bir senede mükerrer tahsīlinden hazer olunarak İcāb idenlerden cem‘ ve tahsīl ve müşārūn ileyh tarafından kabzına me‘mūre teslīme müsāre‘at ve virilegelenden ziyāde mükerrer tahsīlinden gāyetü’l-gāye hazer ve mücanebet olunmak babında fermān-ı ‘ālīşānım sadır olmuşdur". GHB, Sidžil 11, s. 122.

²⁰ Y. Cezar, *Osmanlı maliyesinde*, 57.

kasim),²¹ a prema drugom računu uzimao se u obzir hidžreški kalendar, pa su postojale muharremska i redžepska rata.²² U izvorima su zabilježeni i zanimljivi slučajevi da je jedan tevzi-defter koji je bio sastavljen prema hidžreškim mjesecima bio poništen i prebačen na računanje prema Jurjevu i Kasumu.²³ Pored ovoga, potrebno je napomenuti da je po hidžreškom računu muharremska rata nazivana “prvom ratom” (taksit-i evvel), a redžepska “drugom ratom” (taksit-i sâni).²⁴ Rata koja je obračunavana za ljetnji period nazivana je još i “ljetnom ratom” (taksit-i şayfiyye), a za zimski dio godine “zimskom ratom” (taksit-i şitaiyye). Ovaj obračun u suštini odgovara Jurjevskom i Kasumskom taksitu budući da se Jurjevo smatralo za početak ljeta, a Kasum za početak zime.²⁵

Među značajnim terminima koji se, pored navedenih, u osmanskim izvorima spominju u vezi s taksitom/ratom hazarije su još i: novac taksita (mâl-i taksit), taksitski mubašir (taksit mübâşiri), taksitska bujruldija (taksit buyuruldısı) i taksitski defter (taksit defteri).

Prvu stavku u tevzi-defterima administracija je nazivala manje-više standardiziranim izrazom “mâl-i taksit”,²⁶ što doslovno znači novac taksita (rate imdad-i haza-

²¹ *Rûz-i hîzr* odgovara Jurjevu ili Đurđevdanu i pada 6. maja, a *rûz-i kasim* odgovara Mitrovdanu i pada 8. novembra. Sastavljanje tevzi-deftera po računu za ove narodne datume ne znači da su oni sastavljeni precizno 6. maja ili 8. novembra. Mogli su nastati i ubrzo prije ili poslije Jurjeva i Kasuma, a kad god su nastajali, nazivali su se jurjevskim ili Kasumskim defterima, što je u njihovim uvodnim dijelovima posebno i isticano. Jurjevo je narod inače računao kao početak ljeta, a Kasum kao dolazak zime. Postoji i narodna izreka: “Kasum dokasa, ljeto prokasa”.

²² Primjer ubiranja hazarije po računanju za Jurjevo i Kasum vidi u: GHB, Sidžil 10, str. 6, 15. Primjer za obračun po hidžreškim mjesecima vidu u: GHB, Sidžil 59, s. 28, 90.

²³ U bilješci ispod tevzi-deftera u Sarajevskoj nahiji za mjesec redžep 1243. (18.1-16. 2. 1828) godine kaže se da je on poništen i da je potrebno sastaviti novi tevzi-defter računajući prema računu za Jurjevo i Kasum. Novi defter je sastavljen za Jurjevo 1243. (maj 1828.). GHB, Sidžil 66, s. 127, 128, 169, 170.

²⁴ Primjer tevzi-deftera koji su sastavljeni po hidžreškim mjesecima, a u kojima se govori o prvom i drugom taksitu vidi u: GHB, Sidžil 51, s. 30; Sidžil 52, s. 42.

²⁵ Primjer tevzi-deftera u kojem se primarno navode ljetni i zimski taksit vidi u: GHB, Sidžil 8, s. 23, 35

²⁶ Navodimo par dokumenata različitog karaktera u kojima je upotrijebljen naziv “mâl-i taksit”: GHB, Sidžil 53, s. 76; Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, R 1646, s. 6; Istorijski arhiv Sarajevo (Dalje: IAS), T 197, s. 17.

rije). Nekada je mogla biti označena i kao novac hazarije (māl-i ḥazariyye).²⁷ Ovo je ujedno tokom većeg dijela historije hazarije kao poreza predstavljalo i najveću stavku u tevzi-defterima koja je bila veća od svih ostalih poreza/prizeza zajedno. Postepeno je dodavanjem drugih nameta iznos rate hazarije postao mnogo manji u odnosu na njihovu ukupnu sumu, mada je i dalje pojedinačno spadala u velike stavke.²⁸

Izraz taksitski mubašir bio je oznaka za lice koje je kao državni izaslanik od strane valije bilo zaduženo za superviziju sakupljanja hazarije, te se u bujrujdijama kojima su namjesnici naređivali ubiranje hazarije obično navodi da se, između ostalog, defter sastavi i "sa znanjem" mubašira. U njegovu korist bila je razrezivana i specijalna stavka u tevzi-defterima koja se zvala mubaširija (mübāširiyye).²⁹ Osmanski izvori obično ovo lice nazivaju samo izrazom mubašir, ali je moguće pronaći i slučajeve u kojima se on naziva terminom "taksit mübāširi",³⁰ što se može prevesti kao "taksitski mubašir" ili "mubašir za taksit". Mubaširi su, inače, u Osmanskom carstvu predstavljali naziv za razne specijalne izaslanike različitih instanci vlasti koji su bili zaduženi za provođenje i nadgledanje određenog značajnog državnog posla, dostavljanje određene naredbe ili obavijesti, izviđanje pojedinog spora i slično.

Sakupljanje taksita bilo je inicirano namjesnikovom pismenom zapoviješću-bujrujdijom. Ona je obično upućivana nadležnom kadiji, vojno-administrativnim službenicima i uglednim licima na području za koje je trebalo razrezati porez, a na lice mjesta donosio je specijalni državni izaslanik-mubašir. Naređivano je da se bez odlaganja što prije sakupi hazarija koja je prema carskom fermanu namjesnicima dodijeljena u dvije rate/taksita, da se pošalje po pozdanim ljudima i preda službeniku valijine blagajne. Eventualno, ovakve bujrujdije sadržavale su i odredbe da se s taksitom razrežu i ostali "ispravni troškovi kadiluka" i slično.³¹ U samim tevzi-defteri-

²⁷ GHB, Sidžil 10, s. 15.

²⁸ Ovu tvrdnju dokazuju sami tevzi-defteri. Defter Sarajevske nahije za Kasum 1762. ukupno je u 12 stavki iznosio 1498 groša, od čega je sama rata hazarije iznosila 1080 groša (GHB, Sidžil 10, s. 6). Tevzi-defter Sarajevske nahije za muharrem 1255. (1839) ukupno je iznosio 64 584,5 groša, od čega je rata hazarije iznosila 1150 groša. GHB, Sidžil 77, s. 39.

²⁹ Primjer bujrujdije u kojoj se navodi da se tevzi-defter sastavi sa znanjem mubašira, kao i tevzi-deftera u kojem se kao treća stavka pojavljuje mubaširija vidi: GHB, Sidžil 10, s. 15.

³⁰ "taksit mübāširimiz olan Abdu'llāh ağa mübāšir ta'yīn olunmuşdur". Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine (Dalje: NUBBiH), Odjeljenje specijalnih zbirki, Rukopisna zbirka, TR-13, 57.

³¹ Dželal-pašina bujrujdija, od 1. muharrema 1238, adresirana je na sarajevskog mulu, murrise, muftiju, kadije, ostalu ulemu, janjičarskog zabita, sarajevskog muteselima Mehmedbega, sve age odžaka, prvake i uglednike među stanovništvom (vücüh-i ahālī) i ljude od

ma bujruđije ovog tipa susreću se pod nazivom “taksit buyuruldısı”³², što se može prevesti kao “taksitska bujruđija” ili “bujruđija o taksitu”.

Defteri u kojima je dva puta godišnje razrezivana hazarija zajedno s ostalim prizemima i doprinosima nazivani su terminom “tevzi-defteri”, odnosno “defteri razreza” (poreza), što je bio njihov osnovni i najrašireniji naziv. Ovo je evidentno iz njihovih uvodnih dijelova.³³ Tevzi-defteri su ponekad označavani i terminom taksitski defteri, tj. defteri taksita (taksit defteri),³⁴ a pored ovoga moguće ih je susresti i pod nazivom “salijane-defteri” (sāliyāne defteri).³⁵

* * *

Pored toga što se u bh. historiografiji termin taksit stavlja u prvi plan u naučnim radovima, te se često stavlja u istu ravan s porezom imdad-i hazarija - umjesto da se eksplicitno navodi kako je to samo jedna njegova rata - on se koristi i kao skupni naziv za sve ostale poreze koji su u tevzi-defterima razrezivani i sakupljani zajedno sa hazarijom, što čini veliku grupu od više desetina poreza, doprinosa i prire-

posla/službenike (iş erleri). Naredio je da se u skladu s blagajničkom listom/pusula njegove hazine, sa znanjem šerijata i imenovanog mubašira-uz saglasnost svih i u prisustvu “zainteresiranih lica” (aşhāb-ı ‘alāka) i fukare razreže na stanovništvo muharremski taksit zajedno s ostalim ispravnim troškovima kadiluka (kazāniziñ şahit ve sālīm maşārifile), da mu se pošalje zapečaćeni defter radi kontrole, te da se to brzo sakupi od onih od kojih to treba i iznos predviđen pusulom pošalje hazini, a ostalo da se isplati onima za koje je predviđeno (aşhāb-ı maşārif). (GHB, Sidžil 62, s. 17). Jedna druga bujruđija koja se odnosi na Tešanjski kadiluk, izdata od strane hadži Mehmed-paše 12. zu-l-hidždžeta 1165, upućena je tešanjском kadiji, kapetanu, vilajetskim ajanima i ljudima od posla/službenicima. Navodi se da je stiglo vrijeme za ubiranje zimske rate/taksita imdad-i hazarije, koja je carskim fermanom u dvije rate dodijeljena namjesnicima Bosanskog vilajeta. Naređeno je da se prema poslanoj pusuli prema starom običaju razreže novac zimskog taksita sa znanjem šerijata (tj. šerijatskog suda), mubašira i svih ostalih, te da se sakupi i po povjerljivom čovjeku pošalje i preda službeniku za prijem (kabzına me’müre teslīm). NUBBiH, Odjeljenje specijalnih zbirki, Rukopisna zbirka, TR-13, 9.

³² “nagrada za mubašira koji je donio bujruđiju o redžepskom taksitu” (māh-ı recebū’l-ferdiñ taksit buyuruldısı getüren mübaşire hidmet). GHB, Sidžil 61, s. 36.

³³ “takdīm olunan tevzi defteridir ki ber-vech-i ātī zıkr olunur”. AHM, OZ/DK 1401, fol. 8a

³⁴ “otuz yedi senesiniñ taksit defterini Travnik’e götüren mütesellim beg ademine harc-ı rāh”. GHB, Sidžil 62, s. 29.

³⁵ Primjer navodimo iz uvodnog dijela jednog mostarskog deftera u kojem je sakupljana hazarija s ostalim prizemima i doprinosima: “muhaşşılı Hasan ağanıñ yedine virilen sāliyāne defteridir ki zıkr olunur”, OIS, Sidžil 4, fol. 33b.

za. Sami tevzi-defteri pokazuju da je ta praksa neutemeljena. Oni dodatno potvrđuju da je taksit samo rata imdad-i hazarije, ali i da osmanski službenici naziv taksit nisu koristili za poreze koji su zajedno s hazarijom sakupljeni. Radi dokazivanja ove tvrdnje navodimo uvodni dio jednog tevzi-deftera za Sarajevsku nahiju iz 1805. godine:

“Povod za pisanje deftera je sljedeći:

Ovo što se na slijedeći način navodi je defter u kojem su, sa znanjem šerijata i uz saglasnost “zainteresiranih lica” (aṣḥāb-ı ‘alāka), na stanovništvo džemata nahije grada Sarajeva razrezani novac drugog taksita (rate hazarije), hardži-i bab, mubaširija, i prema starom običaju troškovi kadiluka, a u skladu s časnom bujruđijom koja je izdata po pitanju razrezivanja i sakupljanja drugog taksita (rate hazarije) koji s početkom redžepa-računajući za ovu hiljadu dvije stotine i dvadesetu godinu-spada u dio sarajevskog kadiluka od novca hazarije koja je plemenitim carskim fermanom od bosanskih kadiluka dodijeljena bosanskim valijama, njihovim ekselencijama vezirima.”³⁶

Iz samog deftera se vidi da su na Sarajevsku nahiju pored rate “mirnodopske pomoći” namjesniku (imdad-i hazarija) bili razrezivani i porezi “trošak za kapiju” (hardž-i bab), “doprinos za mubašira” (mubaširija), te “troškovi kadiluka”. Fiksne stavke čije su sakupljanje valije naređivale svojim bujruđijama i za čije je iznose valijina blagajna davala uputstva (hazarija, mubaširija i hardž-i bab) u uvodnom dijelu navedenog deftera bile su navedene pojedinačno,³⁷ dok su razni drugi prirezi koji su po-

³⁶ “Bā’isi terkîmi defter oldur ki bā-fermān-ı celîlü’ş-şān eyalet-i Bosna kazâlarından senede iki taksîṭ ile Bosna vâlîleri vüzerâ-yı ‘izâm efendilerimiz ḥazeratına ta’yîn ve taḥşîş buyurulan emvâl-i ḥazariyyeden işbu biñ iki yüz yigirmi yedi senesine maḥsûb mâh-ı recebû’l-ferd i’tibârile Saray-Bosna kazâsı hişşasına işâbet iden māl-i taksîṭ-i sâniñiñ tevzi’ ve taḥşîli bâbında şâdir olan buyuruldı-ı ḥaḫîr mücebince māl-i taksîṭ-i mezkûr ile ḥarc-ı bâb ve mubaşiriyye ve ber-mu’tâd-ı kadîm ḥarc-ı defter ve maşârif-i kazâ ma’rifet-i şer’ ve aṣḥâb-ı ‘alâka ittifâkile medîne-i mezbûre nâhiyesi cemâ’at ahâlîlerine tevzi’ ve sâliyâne olunan defteridir ki ber-vech-i âfî zîkr olunur.” GHB, Sidžil 52, s. 120.

³⁷ Hazarija, mubaširija i hardž-i bab bili su fiksni i stalni, što znači da su u dužem vremenskom periodu imali jednake iznose. Ovo su osnovni porezi u tevzi-defterima. Pored njih postojale su i neke druge sitnije stavke s fiksnim iznosima, ali se one nisu pojedinačno navodile u bujruđijama i blagajničkim uputstvima. Značajna stavka u tevzi-defterima bile su nadoknade troškova za razne izaslanike/mubašire koji bi donijeli neku naredbu ili obavljali neki važan državni posao. Ovakve i raznorazne slične stavke (a vremenom je njihov broj znatno porastao) tvorili su “troškove kadiluka“. Pošto je njihov broj svaki put bio različit,

krivali šestomjesečne troškova kadiluka, po različitim osnovima, navedene pod skupnim nazivom “troškovi kadiluka” (mašārifāt-ı każā). U samom tekstu deftera one su precizno navedene s iznosom koji je razrezan za svaku od njih. Nakon samog deftera prikazana je distribucija ukupne sume koja je po osnovu svih navedenih stavki spadala na svaki od sarajevskih džemata.

Navedeni podaci ne daju osnovu za zaključak da su se pod terminom taksit podrazumijevali svi porezi koji su u ovom tevzi-defteru navedeni budući da su različiti porezi posebno nabrojani, kako u uvodnom dijelu, tako i u samom popisnom dijelu deftera. Jedini zaključak koji se o terminu taksit može izvući je to da se radilo samo o rati poreza imdad-i hazarija. Napominjemo da uvodni dijelovi ovog kao i ostalih tevzi-deftera manje-više donose standardizirane formule, te da mi nismo pronašli još nijedan tevzi-defter u kojem se koristi naziv taksit kao grupno ime za sve navedene poreze. Ovakva tvrdnja može se pronaći u literaturi, ali se ne slaže s izvorima.

Eksplícitan dokaz da se naziv taksit ne može primijeniti na poreze i prireze koji su se pored rate hazarije nalazili u tevzi-defterima pronašli smo i u jednoj bujrulđiji od 6. marta 1786. godine. Izvjesni mulla Ahmed dobio je tada od valije dobročiniteljski poklon u smislu sniženja poreza te mu je “prilikom ubiranja svakog taksita (rate hazarije) kao dobročinstvo poklonjeno po 6 groša od hardž-i baba, koji se uobičajeno razrezivao zajedno s taksitom”³⁸ (istaknuo F.K.). Iz ovoga se jasno vidi da je porez hardž-i bab, koji se nalazio u tevzi-defterima, bio sakupljan zajedno s taksitom, a nije bio dio taksita, pa zbog toga nemaju u osmanskim izvorima podlogu oni autori koji označavaju hardž-i bab i druge poreze koji su zajedno s hazarijom bili razrezivani terminom taksit.

Našu tvrdnju dodatno dokazuju i podaci u sidžilima s područja Travničkog kadiluka, koji se sastojao od Travničke i Zeničke nahije. Porez za valiju je na ovom prostoru bio ubiran na specifičan način: umjesto u novcu ovaj kadiluk plaćao je 200 šinika pšenice, 200 šinika ječma, 200 šinika zobi i 3000 oka bravljeg mesa. Davanje u žitaricama u izvorima je nazivano terminom “bedel-i takšit”, što doslovno znači “zamjena za ratu (hazarije)”, dok se doprinos u mesu obično nazivao terminom “bedel-

to su i tevzi-defteri svaki put imali drugačiji ukupni iznos. Naziv blagajničkih uputstava, ili listi, valijine hazine bio je “pusula”. U njima su obično navođeni iznosi koje treba sakupiti na ime hazarije, mubaširije i hardž-i baba, s napomenom da ih treba razrezati, sakupiti i poslati valijinoj hazini. Primjer ovakve pusule vidi: GHB, A-2883/TO.

³⁸ “Be-her takšit vukū‘ unda każā-yı merkūme takšit ile ma‘an tevzi‘ olunagelen ħarc-ı bābdan altışer ħurūş in‘ām olunmakla”, GHB, Sidžil 25, s. 149.

i lahm“(zamjena u mesu).³⁹ Oba termina u suštini su predstavljala naturalne ekvivalente za ratu imdad-i hazarije, bez obzira što je to za žitarice direktno navodeno upotrebom termina taksit, a za meso nije; dokazuje to i podatak da su oba davanja ponekad skupno označavana jednostavno samo kao taksit. Mubaširija, hardž-i bab i “troškovi kadiluka” i dalje su bili ubirani u novcu, pa se tako, u pojedinim “defterima razreza” prvo navodilo da se razrezuje taksit, a za ostale poreze – uključujući i mubaširiju i hardž-i bab – govorilo se da predstavljaju “novac koji se zajedno s njim razrezuje” (istaknuo F. K.).⁴⁰ Ovaj podatak jasno pokazuje da je naziv taksit bio upotrebljavan samo za samu ratu/taksit hazarije, koja je u ovom konkretnom slučaju ubirana u vidu naturalnog ekvivalenta, dok je sve ostalo predstavljalo “novac” (tj. poreski novac) koji se zajedno s njim razrezuje, te se, prema tome, ne može označiti terminom taksit.

Radi potpunijeg sagledavanja teme, potrebno je analizirati još jedan problem. Kao što smo ranije spomenuli, defteri u kojima je razrezivana hazarija zajedno s ostalim prirezima ponekad su označavani i terminom “taksitski defteri”, odnosno

³⁹ “Običaj je da se dva puta u godini, računajući za muharrem i redžep, od nahija Travnik i Zenica kao ekvivalent za taksit daje po 200 šinika pšenice, po 200 šinika ječma i isto toliko zobi za anbar naših plemenitih prethodnika Njihovih Ekselencija uzvišenih vezira...(pokažite krajnju pažnju tome da se) sa saglasnošći svih razreže i raspodijeli, i s tim zajedno ekvivalent u mesu da se što prije sakupi na licu mjesta i od onih od kojih to treba...(eslâf-ı kirâmmız vüzerâ-yı ‘izâm hâzerâtı anbarlarına senede iki def’a muharrem ve receb i‘tabârile Travnik ma‘a İbzençe nâhiyesinden bedel-i taksit olarak ikişer yüz şinik hınța ve ikişer yüz şinik şa‘ır ve ke-zâlik ‘alef virilmesi mu‘tâd olmuş...cümleliñ ittifâkile tevzî’ ve taksim birle ma‘an bedel-i lahm ile yerlü yerinden ve tcāb ve iktizâ idenlerden bir an akdem taḥşile...”). Navedeni iznosi u pšenici, ječmu i zobi prvenstveno su nazivani terminom “bedel-i taksit”, dok je davanje u mesu u nekim dokumentima posebno izdvajano, pa je za njega korišten termin “bedel-i lahm”, odnosno ekvivalent u mesu. OIS, Sidžil 30, fol. 10b.

⁴⁰ U uvodnom dijelu “deftera razreza” za Travnički kadiluk od 12. redžepa 1170. godine stajao je sljedeći tekst: “Ljetni taksit čiji je razrez na Travnički kadiluk naređen prema zapovijedi Njegove Ekselencije Dobročinitelja, i novac koji se zajedno s tim razrezuje” (Ba-fermân-ı ḥazret-i veliyyü’n-ni‘amî Travnik kaẓâsına tevzî‘i fermân olunan taksit-i şayfiyye ve ma‘an tevzî‘ olunacak akçe). Nakon toga, bilo je navedeno naturalno davanje od po dvjesto šinika pšenice, ječma i zobi, kao i 3000 oka bravljeg mesa. Zatim je uslijedio podnaslov “Ostali troškovi” (Sâyir maşârif), nakon kojeg je donesen spisak novčanih davanja na čijem čelu su se nalazili hardž-i bab i mubaširija. Očito je iz ovoga da su se pod taksitom podrazumijevali naturalni ekvivalenti, kako u žitaricama tako i u mesu. Za ostale novčane poreze i prireze, tj. “ostale troškove” na čelu s mubaširijom i hardž-i babom, u dokumentu je izričito navedeno da predstavljaju novac (tj. poreski novac) koji je zajedno s taksitom razrezivan. OIS, S 10/4, fol. 29b.

“defteri taksita”.⁴¹ Na prvi pogled moglo bi se zaključiti da su svi porezi koji su u njima razrezivani spadali u opseg termina taksit. Međutim, to ne bi bio ispravan zaključak. Budući da smo ranije na nekoliko primjera pokazali da se termin taksit odnosio na ratu poreza imdad-i hazarija, a ne i na ostale poreze i prireze koji se nalaze u “defterima razreza”, to je potrebno uzeti u obzir i prilikom objašnjenja termina “taksit defteri”. Sve stavke koje su se nalazile u njima nisu bile nazivane terminom taksit, već su sami defteri nazivani taksitskim defterima zbog toga što je temeljni porez koji je u njima bio razrezivan bila upravo imdad-i hazarija, odnosno jedna njena rata ili taksit. Ostale stavke u “defterima razreza”, kao što smo ranije dokazali, imale su svoje posebne nazive te ih osmanska administracija nije označavala terminom taksit.

Radi usporedbe s osmanskim službenom terminologijom posebno je potrebno pojasniti i upotrebu termina taksit kao narodnog izraza u Bosanskom ejaletu. Ovo pitanje u nauci je prvi otvorio dr. Avdo Sućeska. On je iznio tvrdnju da je taksit bio opći, “više popularni” (istaknuo F.K.) naziv za niz doprinosa u korist provincijskih i lokalnih organa vlasti u 18. i 19. stoljeću. Zaključak da je taksit popularni naziv donio je na osnovu ljetopisa fra Nikole Lašvanina, koji je, kako Sućeska navodi, 1745. godine pisao o taksitu, nazivajući ga pogrešno “tasil”.⁴²

Ova tvrdnja nije općeprihvaćena u nauci. Dušanka Bojanić i Tatjana Katić iznijele su stav da taksit nije bio popularni naziv, te da se nije sačuvao u narodnoj tradiciji, što su obrazložile činjenicom da se ovaj izraz, kao ni izrazi imdad-i hazarija i imdad-i seferija, uopće ne spominju u Rječniku turcizama Abdulaha Škaljića.⁴³ Međutim, pitanje da li je taksit bio upotrebljavan u narodnoj tradiciji, kao i šta je narod pod njim podrazumijevao, ne može se riješiti na osnovu suvremenih rječnika. Oni upućuju jedino na zaključak da rječnici ne obuhvataju nužno sve historijske izraze koji su u narodu postojali. Prema tome, moguće je da je neki termin koji je realno postojao bio izostavljen u Rječniku turcizama Abdulaha Škaljića. Sasvim je drugo pitanje to što se ovaj termin nije sačuvao u narodnoj tradiciji, te to nije relevantno za historiju leksike nekog jezika.

Za rješavanje pitanja da li je i u kojoj varijanti riječ taksit bila korištena u narodu potrebno je konsultirati izvore na bosanskom jeziku. Franjevački ljetopisi iz 18. stoljeća predstavljaju izuzetno važan izvor za rješavanje ovog pitanja.

⁴¹ GHB, Sidžil 62, s. 29.

⁴² A. Sućeska, Taksit, 343.

⁴³ D. Bojanić-T. Katić, *Maglajski sidžili*, 117.

Analizom podataka fra Nikole Lašvanina⁴⁴ ustanovili smo da on na dva mjesta govori o “tasilu”,⁴⁵ a na dva mjesta o “taksilu”.⁴⁶

Mislimo da se ovdje radi o *lapsus calami* koju je Lašvanin napravio. Osmanski termin taksit on je upotrebljavao u narodnoj iskrivljenoj verziji “taksil”, te je, po svojoj prilici, ispuštanjem jednog slova došlo do varijante “tasil”.

Pored iskrivljene varijante taksil, postojala je u narodu i upotreba termina taksit, nimalo različita od izvornog oblika ovog izraza u osmanskim izvorima. O tome svjedoči ljetopis Samostana u Kraljevoj Sutjesci. U njemu je za 1747. godinu, između ostalog, bio ubilježen i sljedeći tekst, koji se odnosi na vrijeme u kojem je bosanski valija bio Ali-paša Hećimović: “*malo pria togha biaše stigao golem čovik kapičija u Saraevo da s fermanom opeet nametne nametnhe na Bosnu taksite, kako i lani*”.⁴⁷ Pod događajima za 1753. godinu u istom izvoru navodi se sljedeće: “*passe počeše činiti theske zulume namećući po vialetu nječesove taksite (:idem este ac dicere; još trohi groši priko onizihu dvoije priko godinhe, šono uzimajhu običajniem načinom, i više)*”.⁴⁸

Na osnovu navedenih izvora može se zaključiti da je u Bosni u narodu osmanski izraz taksit bio upotrebljavan u istovjetnom obliku, kao i u iskrivljenoj varijanti taksil. Postavlja se pitanje da li su franjevački autori pod taksilom i taksitom podrazumijevali samo ubiranje rate imdad-i hazarije ili su pod tim podrazumijevali i ostale namete koji su zajedno s njom bili ubirani. Evidentno je da su za narod taksit “gro-

⁴⁴ Koristili smo dva izdanja ljetopisa fra Nikole Lašvanina. Prvo je uradio Julijan Jelenić, dok je za drugo zaslužan Ignjacije Gavran. Između njih postoje manje razlike u čitanju, ali su termine “tasil” i “taksil” obojica jednako pročitali. Dr. fra Julijan Jelenić, Ljetopis fra Nikole Lašvanina. Sarajevo, *GZM*, XXVII, 1915; Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, (priredio: dr. fra Ignjacije Gavran) Sarajevo, Veselin Masleša, 1981.

⁴⁵ “Bis na 7. aprila (1745, op. a), dojde u Sarajevo ozgor rečeni Ali-paša Hećimović i poče vladati Bosnom. I učini mlogo zla namećući na vilajet trostruke tasile” (J. Jelenić, Ljetopis, s. 22; I. Gavran, Ljetopis, s. 186). “Iste godine i miseca (april 1747, op. a.) na nekoliko dana prvo paše, u Sarajevo dojde iz Carigrada veliki kapidžija s fermanom da opet nametne na vilajet tasile, kakono i lani.” (J. Jelenić, Ljetopis, 23; I. Gavran, *Ljetopis*, 189).

⁴⁶ “I piše i jedan i drugi da se već svega vilajet projde, od koga veće se neće iskat, kako se iskalo, to jest taksili” (J. Jelenić, Ljetopis, s. 25; I. Gavran, Ljetopis, s. 191); “Prvo Božića (1748, op.a.) posla paša svoje teške mubašire: 28 konjika, u Neretvu, gdi učiniše mlogo zla, i porobiše i oglobiše one na koje sumljaju da su protiva paši a u pomoć siromaši, da se ne dadu taksili”. (J. Jelenić, Ljetopis, 24; I. Gavran, *Ljetopis*, 190).

⁴⁷ Dr. fra Julijan Jelenić, Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci. Sarajevo, *GZM*, XXXVI, 1924, 24.

⁴⁸ Isti, Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci. Sarajevo, *GZM*, XXXVII, 1925, 7.

ši” koje su morali dva puta godišnje davati. Po svojoj prilici, narod je pod tim podrazumijevao i razne prireze koji su bili razrezivani zajedno s ratom hazarije: oni se u citiranim podacima iz ljetopisa ne spominju uz taksit, iako je sigurno da su tada ubirani zajedno s hazarijom koja je činila najveću stavku u tevzi-defterima. Ovome u prilog ide i podatak da je zbog reparticionog sistema razrezivanja poreza, nakon završenog razreza, na svakog pojedinca bila određivana određena suma u kojoj nije bilo precizirano koliko otpada na svaki od poreza i doprinosa koji su bili navođeni u tevzi-defteru, pa tako u toj sumi nije bila razdvajana ni hazarija od ostalih prireza.⁴⁹ Zbog toga, narod je osmanski poreski sistem posmatrao iz razumljive pozicije poreskog obveznika: pojedine poreze i namete koji su bili krupniji i uobičajeni (kao npr. taksit) stanovništvo je znalo po njihovim imenima, ali precizno razlikovanje svih prireza bilo je izvan mogućnosti običnog čovjeka. Precizno znanje o vrstama i karakteru brojnih stavki u tevzi-defterima imala je osmanska birokracija, a pored njih u ovo su pitanje temeljitije mogli biti upućeni i oni ugledni predstavnici stanovništva koji su na određeni način učestvovali u postupku razrezivanju poreza.⁵⁰

* * *

⁴⁹ Reparticioni sistem razreza poreza značio je da je na osnovu različitih državnih potreba prvo određivana ukupna poreska suma koju je trebalo sakupiti na određenom području, nakon čega je ona raspoređivana na postojeće poreske jedinice, a zatim i na svakog poreskog obveznika pojedinačno. Ovo se suštinski razlikuje od kvotnog sistema razrezivanja poreza u kojima se na poresku osnovicu postojećih poreskih obveznika primjenjuje određena poreska stopa te se zbirom suma koje se na taj način dobiju dolazi do konačne sume koju određeno područje treba platiti. Dokaz da su Osmanlije primjenjivali reparticioni način oporezivanja pronalazi se i u sarajevskim tevzi-defterima. Oni su sastavljeni tako što je valijina blagajna slala uputstvo za poreze koji idu u valijinu blagajnu. Na to bi kadija dodavao i lokalne troškove kadiluka za period od šest mjeseci i sastavljao tevzi-defter. Sve pojedinačne iznose bi sabrao i ukupnu sumu raspodjeljivao na svaki od sarajevskih džemata koji su bili poreske jedinice. Nakon toga je određena suma u okviru džemata razdjeljivana na svakog obveznika pojedinačno. Sume koje su bile određene za džemate nisu precizno navodile koliko na ime svake stavke iz tevzi-deftera otpada na dotični džemat, već se samo navodila ukupna suma, pa se tako ni prilikom raspodjele na svakog obveznika nije moglo znati koliko otpada na ime svake pojedinačne stavke, već se samo određivala ukupna suma koju je pojedinac trebao platiti. Primjer ovakve vrste razreza s raspodjelom na sarajevske džemate vidi: GHB, Sidžil 76, s. 81-83.

⁵⁰ Tévzi-defteri sadržavali su veliki broj stavki, ponekad i više desetina različitih doprinosa. U uvodnim dijelovima deftera navodilo se da su oni sastavljeni sa znanjem šerijata (tj. šerijatskog suda), mutesellima, prvaka među stanovništvom (vüciih-ı ahālî) i slično...GHB, Sidžil 77, s. 39.

Na osnovu svega navedenog, vidi se da su osmanski administrativni službenici “mirnodopsku pomoć” u korist bosanskih namjesnika do kraja postojanja ovog poreza nazivali njegovim službenim nazivom “imdad-i hazarija“. Često je korištena i varijanta “hazarija”, koju treba razumjeti kao skraćeni naziv. Oba navedena termina po svom značenju precizno odražavaju suštinu samog poreza (tj. mirnodopsku pomoć namjesnicima), te ih je poželjno stavljati u prvi plan u naučnim radovima koji obrađuju dotičnu problematiku.

Sa stanovništa osmanskih izvora opravdana je i upotreba termina taksit u naučnim radovima, ali ne i način na koji je to do sada rađeno u pretežnom dijelu bosanskohercegovačke i susjednih historiografija koje su ga koristile kao skupnu oznaku za više desetina poreza i doprinosa koji se susreću u tevzi-defterima na čelu s hazarijom, a tumačile su to širenjem opsega termina taksit zbog dodavanja novih poreza. Osmanski službenici pod taksitom su podrazumijevali taksit/ratu poreza imdad-i hazarija, te je nisu identificirali s cijelim porezom kao što se ni danas rata kredita ne može poistovijetiti s cjelokupnim dugom bez obzira što su oni međusobno usko povezani. Pogotovo je neopravdano pod taksitom označavati sve poreze i prireze u tevzi-defterima, jer su svi oni imali svoja posebna imena i svrhe, te su samo zajedno razrezivani s taksitom i nisu bili dio njega.

Osmanski izvori pokazuju da je moguće govoriti o sljedećim terminima: ljetni taksit, zimski taksit, prvi taksit, drugi taksit, muharremski taksit, redžepski taksit, jurjevski taksit, kasumski taksit, novac taksita, taksitski mubašir, taksitska bujruldi-ja, taksitski defter, ekvivalent za taksit i slično. Pri tome se pod taksitom mislilo na taksit/ratu hazarije, što zbog skraćenog birokratskog načina izražavanja često nije bilo izričito navođeno u dokumentima, već se po općepoznatom karakteru samog posla tačno znalo o čemu se radi. Prema tome, taksit nije “više popularni naziv”, kako se u dijelu literature navodi, već i popularni, budući da ga susrećemo u izvorima na narodnom jeziku, kao i uobičajeni termin u osmanskoj administraciji. Pored navedenih oblika za koje se podrazumijevalo da se odnose na hazariju, ne treba zaboraviti da je taksit u općem smislu rate upotrebljavan i na drugim poljima, a samu vrstu rate bliže je određivao kontekst u kojem je bivao upotrijebljen.

Franjevački ljetopisci pružaju određenu osnovu za mišljenje da se termin taksit primijeni i na sve poreze u tevzi – defterima, što je utjecalo i na dio literature da učini isto. Međutim, narodno shvatanje daleko je od preciznosti i oslikava način na koji je poreski obveznik sebi predstavljao pojedine osmanske poreze, ali ne i stvarno funkcioniranje sistema. Zbog toga, znanje o poreskom sistemu – pa tako i o taksitu – potrebno je crpiti “iznutra“: znači, analiziranjem podataka koje o hazariji i tevzi-defterima daju prvorazredni osmanski izvori, a ne, kao što je često bio slučaj, površnom analizom osmanskih izvora i oslanjanjem na narodnu percepciju ovog sistemskog pitanja ■

ON THE TERM TAKSIT:
DISCREPANCIES BETWEEN SOURCES AND LITERATURE

Fahd Kasumović

Summary

In the historiography of the South Slavic linguistic area the word “*taksit*” is predominantly used as a synonym for the *imdad-i hazariyye* tax; moreover, it implies several dozens of taxes and levies contained in *tevzi defteri*, which was interpreted by alleged expansion of the term “*taksit*” to all other taxes that were imposed at later stages. This view is not in line with the official Ottoman sources. Ottoman administrative officials implied, in their official documents, under *taksit* only the instalment of *imdad-i hazariyye* tax, while, in *tevzi defteri*, all other levies had their individual names and purposes so that the term “*taksit*” was not applied on them. The *imdad-i hazariyye* tax appears also in the shortened form “*hazariyye*”. In colloquial administrative communication, the Ottoman administration often omitted the term “*hazariyye*” in its documents and referred only to the collection of “*taksit*” etc., yet, they knew exactly what they meant by each specific tax given the generally known nature of their job. The annals of Bosnian Franciscans give a certain ground to apply the term “*taksit*” also on levies that were collected together with *hazariyye*; however, they are far from being accurate in terms of this issue and are, therefore, interesting for our understanding of the manner in which people understood the Ottoman system of taxation, but not the functioning of the system itself, for which a look from within is needed alongside a thorough analysis of the official ottoman documents. In addition to this, the term “*taksit*” was used in the general meaning of “instalment” in various fields of finances, while the type of instalment was closer defined by the context in which the term was used ■